

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 1979

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.— Ποιὸς συνέγραψε τὴν «Ἱκετηρίαν τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην», ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παν. Κανελλοπούλου*.

Τὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ ἀφιερώνω στὴ μνήμη ἑνὸς ἐξόχου Ἑλλήνου, τοῦ Γεωργίου Μαριδάκη, ποὺ μοῦ εἶχε κάμει τὴν τιμὴ, πρὸ εἴκοσι ἀκριβῶς ἑτῶν, νὰ μὲ ὑποδεχθῇ στὴν αἴθουσα αὐτή.

Στὸν δέκατο τόμο τῆς «Ἱστορίας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος», ποὺ ἄρχισα νὰ συγγράφω πρὸ δύο ἑτῶν, στάθηκα ἰδιαίτερα στὴν προσωπικότητα τοῦ Ρώσου συγγραφέα καὶ τολμηροῦ στοχαστῆ Ἀλέξανδρου Νικολάγιεβιτς Ραντίσεφ (1749-1802). Ἐχρησιμοποίησα πολλὰς πηγὰς καὶ πολλὰ βοηθήματα. Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια βοηθήματα ἦταν ὁ ὀγκώδης τόμος «Geschichte der klassischen russischen Literatur» (Berlin und Weimar, 1973), ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴ συνεργασία τοῦ Σλαβικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ἀνατολικοῦ Βερολίνου (Humboldt-Universität) μὲ ἄλλα Σλαβικὰ Ἰνστιτούτα τῆς ἀνατολικῆς Γερμανίας. Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν Ραντίσεφ ἔγραψε ὁ Helmut Grasshoff.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐδιάβασα, ὅτι ὁ Ραντίσεφ εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ρωσικὴ Αὐλή, μαζί μὲ ἄλλους ἐπίλεκτους ἀπόφοιτους τῆς Σχολῆς τοῦ σώματος τῶν «ἀκολούθων» (pages), στὴ Λειψία γιὰ νὰ σπουδάσει τὴν ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου. Ἐμείνε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1767 ὡς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1771. Γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀπασχολήσεων τοῦ Ραντίσεφ στὴ

* P. KANELLOPOULOS, «Wer hat den Aufruf der Griechen an das christliche Europa verfasst».

Λειψία παραπέμπει ὁ Helmut Grasshoff στὴ μελέτη τοῦ P. Hoffmann «*Russische Studenten in Leipzig, 1767 - 1771. Ein Beitrag zur Radiščev-Forschung*», ποὺ περιέχεται στὸ ἔργο «*Deutsch-slavische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*» (Berlin 1956).

Ὁ Hoffmann καὶ ὁ Grasshoff μᾶς λένε, ὅτι Ρῶσοι ἀξιωματικοί, περαστικοὶ ἀπὸ τὴ Λειψία, εἶχαν μαζί τους μιὰ «Ἐκκλησιὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην» («*Aufruf der Griechen an das christliche Europa*»), ποὺ εἶχε συντάξει «ὁ ἑλληνοαλβανὸς πατριώτης Ἀντώνιος Γκίκας στὸ διάστημα τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1768 - 1774)». Ὁ νεαρὸς Ραντίσεφ ἐνθουσιᾶσθηκε, ὅταν ἐδιάβασε τὸ κείμενο αὐτό, καὶ ἄρχισε νὰ τὸ μεταφράζει στὰ ρωσικά, ἀλλὰ ἐσταμάτησε τὴ μετάφραση, ὅταν πληροφορήθηκε, ὅτι ἡ «Ἐκκλησιὰ» εἶχε ἤδη μεταφρασθεῖ καὶ δημοσιευθεῖ σὲ ρωσικὴ γλῶσσα σ' ἓνα περιοδικὸ τῆς Πετρούπολεως.

Ὅταν ἐδιάβασα τὶς πληροφορίες αὐτές, γεννήθηκαν μέσα μου δυὸ ἐρωτήματα. Πρῶτον, ποῖα εἶναι ἡ «Ἐκκλησιὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην», ποὺ ἔπρεπε στὰ χέρια τοῦ Ραντίσεφ; Καὶ δεύτερον, ποιοὺς ἦταν ὁ Ἀντώνιος Γκίκας;

Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ Ἀντωνίου Γκίκα ζήτησα πληροφορίες ἀπὸ τὸν συνεργάτη μας στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν Λέανδρον Ι. Βρανούση, Διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ βοήθειά του ὑπῆρξε πολὺτιμη. Ἀφοῦ ἐρεῦνησε τὸ θέμα, ὁ Λ. Βρανούσης μοῦ παρέδωσε ἓνα σημείωμα μὲ τὶς ἑξῆς πληροφορίες:

«— Στὸ *Livre d'Or de la Noblesse Phanariote* τοῦ Rangabès, ὅπου ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογένειας τῶν Γκίκα, πουθενὰ Ἀντώνιος.

» — Στὸ λεγόμενον Χρονικὸ τῶν Γκίκα (*Cronica Ghiculeștilor*, πρόσφατη ἔκδοση τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἑλληνικὸ κείμενο, ρουμανικὴ μετάφραση κλπ. τῶν ἀδελφῶν Καμαριανοῦ), πουθενὰ Ἀντώνιος.

» — Στὸ βιβλίον τοῦ Filitti, *Archiva Cantacuzino*, μεταλλεῖο γενεαλογικῶν εἰδήσεων, πουθενὰ Ἀντώνιος Γκίκας.

» — Στὸ βιβλίον τοῦ Π. Κοντογιάννη, *Οἱ Ἑλλήνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768 - 1774)*, Ἀθῆναι 1903, πουθενὰ Ἀντώνιος Γκίκας.

» Ἐν τούτοις, ὁ Ἀντώνιος Γκίκας (πιθανὸν ἄσχετος μὲ τοὺς Γκίκα τοῦ Φαναρίου) εἶναι ὑπαρκτὸ πρόσωπο καὶ ἀπαντᾷ ὡς συνθέτης ἐγκωμιαστικῶν σιτουρηγμάτων, ποὺ περιλαμβάνονται σὲ βιβλίον τυπωμένον πρὸς τιμὴν τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης, ἰταλικά, τὸ 1771. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον: *Componimenti poetici di vari autori in lode di Caterina II augustissima imperatrice de tutti le Russie (1771)*». —

Ὁ Ε. Legrand (Bibliographie hellénique, XVIIIe siècle, t. 2, Paris 1928), παραθέτοντας τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου, γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Pages 107 - 135: Pièces de vers signées: (...) Antonio Gica (italien et grec vulgaire)». Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμαντος («Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1566 - 1822», Πειραιεὺς 1946) μνημονεύει τὸ ἀνωτέρω βιβλίο («Componimenti poetici κλπ.»), ὅπου περιέχονται καὶ στίχοι («en italien, latin et grec vulgaire», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Legrand) τοῦ Θωμᾶ Βελάστη, ποὺ εἶχε γεννηθεῖ στὴ Χίο τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1717. Μιλώντας γιὰ τὸν Βελάστη, ὁ Ἀμαντος παρατηρεῖ παρεπιμπτόντως: «Σημειώνω ἐνταῦθα ποίημα τοῦ Ἀντωνίου Γκίκα (ἐνθ' ἀνωτ. 112) ἀντιτουρκικόν». Καὶ παραθέτει τοὺς στίχους: «Αἱ Ἑλλάδος Μοῦσαι ἄς σηκωθοῦν καὶ ὁ Ἀπόλλων ἄς ἀρχίσῃ / τοὺς κοιμωμένους εἰς σκλαβιὰν Ρωμαίους νὰ ξυπνήσῃ».

Αὐτὰ — μόνον αὐτὰ — ἐγνωρίζαμε περὶ Ἀντωνίου Γκίκα, πρὶν συμβουλευθῶμε τίς ρωσικὲς πηγές, ποὺ ἀποκαλύπτουν, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ βίο του καὶ τίς δραστηριότητές του.

Ποιὰ εἶναι ἡ «Ἐκκκλησιὴ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Εὐρώπην», ποὺ ἔπρεπε στὰ χέρια τοῦ νεαροῦ Ραντίσεφ, καὶ ποὺ οἱ δυὸ Γερμανοὶ λόγιοι, βασιζομένοι σὲ ρωσικὲς πηγές, ἔχουν ἀποδώσει στὸν Ἀντώνιον Γκίκα;

Γνωστὴ εἶναι ἡ «Ἰκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην». Τὸ κείμενον τῆς «Ἰκετηρίας», ὅπως μὲ ἐπληροφόρησε ὁ Λ. Βρανούσης, τὸ εἶχε παρουσιάσει, ὥς ἀνέκδοτον, ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (βλ. Κατάλογο Litzeica, σελ. 384, ἀρ. 657) ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰορδάνου Τιμόθεος Θέμελης (ὁ μετὰ τὸ 1935 πατριάρχης Ἱεροσολύμων) στὸ περιοδικὸ «Νέα Σιών» 19 (1925), σελ. 435 - 443. Ἡ πιὸ πρόσφατη ἀναδημοσίευση — αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἀρχετύπον — ὀφείλεται στὸν Φίλιππον Η. Ἡλιού («Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία», Α: τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καὶ τοῦ Η. Pernot, 1973, σελ. 291 - 300). Ὁ Φίλιππος Ἡλιού σημειώνει: «4^ο, σ. 10. — Χωρὶς ἐξώφυλλον· ὁ τίτλος στὴν σελ. 1 πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου. — Χωρὶς ἔνδειξιν χρόνου καὶ τόπου ἐκτύπωσης: πιθανώτατα τυπώθηκε στὴν Πετρούπολιν τὸ 1771». Ὅτι τυπώθηκε στὸ 1771 συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον φράσιν τῆς Ἰκετηρίας: «Ὅθεν δὲν εἶναι θαυμαστὸν ἂν ὁ Τυραννικὸς ζυγὸς τῶν Τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἐτῶν ἀκόμιν δὲν ἴσχυσε νὰ συνηθίσῃ τοὺς Γραικοὺς εἰς τὴν ὑποδούλωσιν». 1453 + 318 = 1771. Ὁ Φίλιππος Ἡλιού γράφει: «Καὶ οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι, ὅσοι ἀναφέρθηκαν στὴν Ἰκετηρίαν θεώρησαν πὼς εἶναι πρωτότυπον ἔργον τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι». Ἀλλὰ παραθέτει ὁ Ἡλιού καὶ ἓνα σημεῖωμα τοῦ Δημητρίου Ραζῆ, ποὺ εἶχε φέρει στὴν ἐπιφάνεια ὁ Σπυρίδων Λάμπρος («Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Προυσ-

σοῦ», Νέος Ἑλληνομνήμων 10, 1913). Τὸ σημεῖωμα τοῦ Δ. Ραζῆ λέει: «Τὴν παροῦσαν ἱκετηρίαν ἐπιστολὴν ἐσύνθεσε κάποιος Φιλέλλην Φλωρεντῖνος, τοῦνομα Ἰωάννης, τοῦπικλὴν Δελτοῦρκος, εἰς διάλεκτον ἰταλικήν, τὴν ὁποίαν μετέφρασεν ὁ κύρ Εὐγένιος Βούλγαρις, διατρίβων ἐν Λειψία τῆς Σαξωνίας, ὅπου καὶ τὴν ἐτύπωσεν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκεται, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἀντίγραφον ἰδίαις χερσίν». Ἀλλὰ ἔγραψε πράγματι — ἢ μετέφρασε ἀπὸ ἰταλικὸ κείμενον τοῦ Giovanni del Turco — ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις τὴν «Ἱκετηρία»;

Πρῶτο μέλημά μου ὑπῆρξε νὰ ἐξακριβώσω, ἂν ἡ «Ἐκκληση», ποὺ οἱ ρωσικὲς πηγὲς ἀποδίδουν στὸν Ἀντώνιο Γκίκα, εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ γνωστὴ «Ἱκετηρία». Ἄν ἐξακριβώσω, ὅτι εἶναι ἡ ἴδια, δεύτερον μέλημά μου ἔπρεπε νὰ εἶναι νὰ ἀναζητήσω τοὺς λόγους, ποὺ ἔκαναν τοὺς Ρώσους νὰ τὴν ἀποδώσουν στὸν Ἀντώνιο Γκίκα καὶ ὄχι στὸν Εὐγένιο Βούλγαρι. Τὴν ἔρευνα αὐτὴ δὲν μποροῦσα νὰ τὴν πραγματοποιήσω στὴν Ἑλλάδα. Παρακάλεσα δυὸ φίλους, ποὺ ζοῦν στὴ Μόσχα καὶ ἔρχονται συχνὰ στὴν Ἑλλάδα, νὰ ἀναλάβουν τὴν ἔρευνα. Ἡ Σόνια Ἰλίσκαγια, διακεκριμένο ἐπιστημονικὸ στέλεχος τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Σοβιετικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, καὶ ὁ σύζυγός της Μήτσος Ἀλεξανδρόπουλος, δόκιμος λογοτέχνης καὶ ἔξοχος μελετητὴς τῶν ρωσικῶν γραμμάτων, συγγραφεὺς τοῦ τρίτου ἔργου «Ρωσικὴ Λογοτεχνία» (Κέδρος 1977 - 78), προθυμοποιήθηκαν νὰ μὲ βοηθήσουν. Ἐρεῦνησαν τὶς ρωσικὲς πηγὲς καὶ ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ προέκυψαν σημαντικὲς πληροφορίες, ποὺ περιέχονται σὲ μιὰ μακρὰ ἐπιστολὴ τοῦ Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου. Εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸ ζεῦγος Ἀλεξανδροπούλου γιὰ τὴν πολὺτιμη συμβολὴ τους στὴ διερεύνηση τῶν θεμάτων, ποὺ ἀνέφερα. Τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς περιέχονται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου τῆς 14ης Ἀπριλίου 1978. Θὰ συνοψίσω τὰ πορίσματα αὐτά, συνδυάζοντάς τα καὶ μὲ δικές μου παρατηρήσεις:

α) Ἡ «Ἐκκληση», ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ μεταφράζει στὴ ρωσικὴ γλῶσσα ὁ Ραντίσεφ, καὶ ποὺ τὴν μετάφρασή της ἐσταμάτησε, ὅταν πληροφορήθηκε, ὅτι εἶχε ἤδη μεταφρασθεῖ καὶ δημοσιευθεῖ σ' ἓνα περιοδικὸ τῆς Πετροπόλεως, δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ γνωστὴ «Ἱκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην». Στὴν τελευταία ἔκδοσιν τῶν Ἀπάντων τοῦ Ραντίσεφ (Μόσχα 1938 - 1952), στὸν Β' τόμο, σελ. 225 - 228, περιέχεται ἡ μετάφραση, ποὺ εἶχε κάμει ὁ νεαρὸς φοιτητὴς τῆς Λειψίας. Ἡ μετάφραση τοῦ Ραντίσεφ, ποὺ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἓνα δικό του σημεῖωμα, φθάνει σχεδὸν ὡς τὴ μέση τῆς «Ἱκετηρίας». Σταματᾷ στὴ φράση: «Ἀλλ' ἡμεῖς ἀκόμι περισσότερον τρέμομεν συλλογιζόμενοι τὴν ἀσθένειαν ἐκείνων τῶν ἀδυνάτων, οἱ ὅποιοι δὲν θέλει ἰσχύουν νὰ ὑπομείνουν τὴν μανιώδη τῶν δεινῶν προπαρασκευὴν, ἀλλ' ἀρνηθέντες

τὸ εἰς Χριστὸν σέβας, ἵσως προτιμήσουν, ὑπὲρ τὴν αἰώνιον σωτηρίαν τὴν παροῦσαν ζωὴν».

β) Ὁ Ἀντώνιος Γκίκας ἦταν γνωστὸς στὴ Ρωσία ὡς «κόμης». Καὶ τὸ ἐπώνυμό του τὸ ἔγραφαν στὰ ρωσικὰ «Дзίκας», ἀποδίδοντας προφανῶς ἔτσι τὸ ἰταλικὸ «Gi». Οἱ νεώτεροι Ρῶσοι μελετητὲς τοῦ Ραντίσεφ γράφουν «Γκίκας», καὶ ἓνας σχολιαστὴς τῶν ἔργων του στὴν τελευταία ρωσικὴ ἔκδοση τὸν ὀνομάζει «πρίγκιπα» καὶ θεωρεῖ βέβαιο, ὅτι ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν ἡγεμόνων τῶν παραδουνάβιων περιοχῶν. Πρόκειται γιὰ ἀπλὴ ὑπόθεση, ποὺ δὲν μοιάζει εὐλογη. Οἱ Ρῶσοι ἔγραφαν πάντοτε τὸ ὄνομα τῶν ἡγεμόνων «Γκίκας». Στὸ 1777 ἐφρόνευσαν οἱ Τοῦρκοι τὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Γρηγόριο Γκίκα καὶ οἱ Ρῶσοι τὸν ἔγραφαν «Γκίκα», ἐνῶ ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, σὲ ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ ἴδιου ἔτους γράφεται «Дзίκας». Ἄν ὑπῆρχε συγγένεια τοῦ Ἀντωνίου Γκίκα μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν ἡγεμόνων, δὲν θὰ ἐφρόντιζε ὁ ἴδιος ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, ποὺ ζοῦσε στὸ 1777 στὴν Πετροῦπολη, καὶ εἶχε στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον, νὰ διορθωθεῖ ἡ ρωσικὴ ἀπόδοση τοῦ ὀνόματός του, καθὼς καὶ ὁ τίτλος του, καὶ νὰ ὀνομασθεῖ «πρίγκιπας Ἀντωνίου Γκίκας»;

γ) Ὁ Ἀντώνιος Дзίκας (Γκίκας, ὅπως τὸν γράφουν σήμερα οἱ Ρῶσοι) εἶχε λάβει μέρος στὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο (1768 - 1774). Ὑπηρετήσε, μὲ ἄμεσο προϋστάμενό του τὸν Σέργιο Γερασίμοβιτς Ντομάσνιεφ, στὴ δευτέρη μοῖρα τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ποὺ ἔφθασε στὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1770, ὑπὸ τὸν Ἀλέξη Ὀρλώφ. Ἡ μοῖρα αὐτή, καθὼς καὶ ἡ πρώτη, ποὺ εἶχε φθάσει, τρεῖς μῆνες πρίν, ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Ὀρλώφ, προχώρησαν — ἀφοῦ ξεσήκωσαν τοὺς Ἕλληνες καὶ ἀφοῦ τοὺς παρέδωσαν ὕστερα στὴν ἐκδίκηση τῶν Τούρκων — πρὸς τὶς Κυκλάδες καὶ τὸ Αἰγαῖο, καὶ μέχρι τοῦ Τσεσμέ. Ὁ Ραντίσεφ — στὸ σχετικὸ μὲ τὴν «Ἰκετηρία» σημείωμα, ποὺ ἔγραψε στὴ Λειψία — λέει ὅτι τὸ κείμενο (σὲ γλώσσα προφανῶς ἰταλική) «ἐλάβαμε ἀπὸ τὸ Ἀρχιπέλαγος μέσῳ Ἰταλίας». Οἱ Ρῶσοι τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι (ἔτσι ὁ Friedrich Hölderlin στὸ θαυμάσιο ποίημά του «Archipelagus») ὀνόμαζαν «Ἀρχιπέλαγος» τὸ Αἰγαῖο. Στὸ 1771, ἀμφότεροι — ὁ Ραντίσεφ καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις — ἦταν στὴ Λειψία. Ἄν ἡ «Ἰκετηρία» ἦταν ἔργο τοῦ Βούλγαρι, πῶς ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι τὸ σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο — ὅπως βεβαιώνει ὁ Ραντίσεφ, ποὺ τὸ παρᾶλβε ἀπὸ Ρώσους ἀξιωματικούς — ἔφθασε «ἀπὸ τὸ Ἀρχιπέλαγος μέσῳ Ἰταλίας»; Τὸν συντάκτη τῆς «Ἰκετηρίας» εἶχαν ἐμπνεύσει καὶ βαρύντατα ἐπηρεάσει τὰ φοβερὰ γεγονότα, ποὺ προκάλεσε ὅχι μόνο ἡ ἐγκατάλειψη τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸ ρωσικὸ στόλο καὶ ἡ ναυμαχία τοῦ Τσεσμέ (Ἰούλιος 1770), ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ποὺ — ἀντὶ νὰ προχωρήσει στὰ Δαρδανέλλια καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη — περιορίσθηκε σὲ μιὰ μάταιη μακρὰ πολιορκία τοῦ

κάστρου τῆς Λήμνου, ἐπιτρέποντας στοὺς Τούρκους νὰ ὀχυρώσουν τὰ Στενά, νὰ ὀργανώσουν τὸ πυροβολικὸ τους καὶ νὰ ἐκσυγχρονίσουν τὴν πολεμικὴ τακτικὴ τους (μὲ τὴ δραστήρια βοήθεια τοῦ Baron de Tott, ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του: «Mémoires»), «Εἰς τὸν Μωρέαν», λέει ἡ Ἱκετηρία, «Ἄνδρες καὶ Γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδιά, παῖσται καὶ ἀθῶοι, ἀδιαφόρως συνελήφθησαν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὄλεθρον (...) Ναοὶ κεκλεισμένοι, οἱ Ἱερεῖς πεφονευμένοι, πᾶσα ἡ τῆς πίστεως λατρεῖα ἀπηγορευμένη ὑπὸ τιμωρίαν θανάσιμον. Αἱ τραγικαὶ σκηναὶ τῆς Σμύρνης μετὰ τὴν εἰς Τζεσμὲν Ναυμαχίαν, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, διεθρullyθήσαν δι' ἀπάσης τῆς Εὐρώπης (...). Πρόσθετες ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, ὅτι οἱ Τούρκοι (...) ἐπειδὴ διὰ μόνην κενοδοξίαν καὶ ἀλαζονείαν ἐκαταφρόνησαν ἕως τῶρα τὴν τῶν Χριστιανῶν πολεμικὴν ἄσκησιν καὶ τέχνην, ταπεινωθέντες ὅπως οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος πολέμου ἄρχησαν νὰ γνωρίζουν τὴν ἀνάγκην τῆς τέχνης αὐτῆς». Καὶ προσθέτει ὁ συντάκτης τῆς Ἱκετηρίας ὅτι Χριστιανοί, «φέροντες ἀναξίως τὸ ὄνομα», ἔσπευσαν νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀπίστους. «Καὶ τίνες ἄλλοι παρὰ οἱ Χριστιανοὶ ἐδιάταξαν τὰς τῶν Δαρδανεῖων Κάστρων Πυροβολοστασίας; Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι τόσον πιθανὸν ὅτι ἡ τέχνη τῆς πολεμικῆς τακτικῆς τῶν στρατευμάτων θέλει εἰσενεχθῇ μετὰ τῶν Τούρκων (...), δὲν ἠξεύρομεν τότε, ἂν ἐκεῖνοι οἱ Πολιτικοί, οἱ ὅποιοι μέσα εἰς τὰ ἄδυτα τῶν ἀνακτόρων ἀριθμοζυγοκαμπανοτρυτανοῦσι τὴν Εὐρώπην, πρέπη νὰ ἐπιλογισθῶσι καὶ τὰ παρελθόντα ἀπομνημονεύματα τῆς Μοχατίας, τῆς Ρόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης, τοῦ Μωρέως, τοῦ Ὀτράντου, καὶ ἔτι καὶ αὐτῆς τῆς Βιέννας». Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο, ὅτι ὁ Ἀντώνιος Γκίκας συνέταξε τὴν «Ἱκετηρία» στὸ Ἀρχιπέλαγος, ὅπως εἶπαν στὸν Ραντίσεφ οἱ Ρῶσοι ἀξιωματικοί, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἄμεσου προϊσταμένου του Σέργιου Ντομάσνιεφ, ἴσως καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Ἀλέξη Ὁρλώφ. Τὸ ποίημα τοῦ Γκίκα, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ 1771 στὴ συλλογὴ «Componimenti poetici di vari autori in lode di Caterina II», ζητάει ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα νὰ ξυπνήσει «τοὺς κοιμωμένους Ρωμαίους» καὶ δὲν περιέχει θρήνους γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐξεγέρσεως καὶ γιὰ τὰ φοβερὰ ἐπακόλουθά της. Πρέπει λοιπὸν, νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο, ὅτι τοὺς στίχους αὐτοὺς εἶχε γράφει ὁ Γκίκας πρὶν ἀναχωρήσει, μὲ τὴ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ Ἀλέξη Ὁρλώφ, γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα.

δ) Ἡ «Ἱκετηρία» δὲν περιέχει μόνο θρήνους γιὰ τὶς σφαγὲς καὶ συμφορές, ποὺ διαδέχθηκαν τὴν ἄτυχη ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων. Καταλήγει καὶ σὲ παρατηρήσεις, ποὺ εἶναι, ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη, πολὺ σημαντικές: «Ἡμεῖς ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ φοβούμεθα μήπως τὰ Ρωσικὰ ὅπλα τὰ (ἄχρι τοῦδε) νικητικὰ καὶ τροπαιοφόρα, παύσουν νὰ ἐνεργοῦν, ἐξ ἄλλης τινός, καὶ ὄχι ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ταύτην συμφορὰν τὴν ὁποίαν προμαν-

τευόμεθα (. . .) Δὲν μένει πλέον τόπος συμβιβασμοῦ καὶ συνθήκης μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ παντὸς ἄλλου λαοῦ (. . .) Τί ἤθελεν εἰπῇ ἡ δύστηνος Γερμανία, ἂν ποτὲ ἔβλεπε νὰ ἀνακαινισθῶσιν ἐν αὐτῇ τοῦ 1683 ἔτους αἱ ἡμέραι αἱ ἀξιοθρήνητοι; Τότε ὅτε ὁ Καρὰ Μουσταφᾶς διασπείρας δι' ἀπεράντου χωρῶν διαστήματος τὸν καταπορθισμόν καὶ τὸν ὄλεθρον, καὶ τὴν ἐρήμωσιν, ἐπροχώρησεν ἕως ὑποκάτω εἰς αὐτὰ τὰ τεῖχη τῆς Βιέννης; (. . .) Ἦθελεν εἰπῇ ὅτι ἓνα μάταιον φάντασμα ζηλοτυπίας ἐμπόδισε τὸν ἀφανισμόν τοῦ κοινοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἐχθροῦ (. . .) Τέλος πάντων κατὰ τὸ παρὸν δὲν ζητεῖται νὰ διακινδυνεύσῃ καμμία Ἐπικράτεια τὴν ὑπόληψιν τῶν ἰδίων ἀρμάτων, καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ἰδίων ὑπκόων ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀθλίων Γραικῶν. Ζητεῖται μόνον παρὰ τῶν Χριστιανῶν, νὰ μὴ θελήσῃ μηδεὶς ἐναντιούμενος εἰς τὴν ἡμῶν ἀπολύτρωσιν, νὰ θυσιάσῃ τόσας μυριάδας ἀθῶων, μὲ τὸ νὰ τοὺς παραδώσῃ εἰς ἓνα βέβαιον καὶ πρόχειρον ἐξαφανισμόν (. . .) Ἡ μόνη χάρις τὴν ὁποίαν παρὰ τῶν συναδελφῶν ἡμῶν Χριστιανῶν ζητοῦμεν εἶναι τὸ νὰ συγκατανεύσουν ἀπλῶς, διὰ νὰ μὴ πέσωμεν εἰς τὸν ἔσχατον ἀφανισμόν. Αὐταὶ εἶναι αἱ δεήσεις καὶ ἱκεσίαι, τὰς ὁποίας εἰς τὴν ἐγγίζουσαν στιγμὴν τῆς συντελείας αὐτοῦ, διευθύνει πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταπεινῶς προσάγει

Τὸ δύστηνον Γένος τῶν Γραικῶν.

Ὁ συντάκτης τῆς «Ἰκετηρίας», ὅταν διατύπωνε τοὺς φόβους του («Ἡμεῖς ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ φοβούμεθα») καὶ τὶς δραματικὰς ἐκκλήσεις του, δὲν ἐγνώριζε μόνον ὅ,τι καὶ ἀπὸ παλαιότερους καιροὺς ἦταν πασίγνωστο, δηλαδὴ ὅτι ἡ αὐτὴ τῶν Βερσαλλιῶν ὑποστήριξε διπλωματικὰ τὸν σουλτάνο, τώρα τὸν Μουσταφᾶ Γ', καὶ ἦταν μάλιστα πρόθυμη νὰ στείλῃ καὶ πολεμικὰ πλοῖα στὸ Αἰγαῖο κατὰ τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Ὁφείλω ἐδῶ νὰ σημειώσω, ὅτι — ἀντίθετα ἀπὸ τὴ στάση τῆς αὐτῆς τῶν Βερσαλλιῶν — ὁ πιὸ διάσημος Γάλλος τῆς ὥρας ἐκείνης, ὁ Βολταῖρος, μὲ τὶς ἐπιστολὰς του πρὸς τὴν Αἰκατερίνη καὶ μὲ τὸ ἐγερτήριο μῆνυμά του «*Le tocsin des rois aux souverains de l'Europe*», πῆρε ἐπάξια τὸν τίτλο τοῦ πρώτου μεγάλου — πλάι, βέβαια, σὲ κάμποσους Ἰταλοὺς — Φιλέλληνο τῆς Εὐρώπης, ποὺ τοῦ ἀπένειμαν ὁ Κώστας Καιροφύλας στὸ 1929 καὶ ἀργότερα ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ (*Ariadna Camariano - Cioran*), ἢ μᾶλλον τοῦ δεύτερου, ἂν συμφωνήσουμε — καὶ πρέπει νὰ συμφωνήσουμε — μὲ τὸν Ἀπόστολο Βακαλόπουλο καὶ τὴν Σέμνη Καρούζου, ποὺ ὀνομάζουν πρῶτο θερμὸ φίλο καὶ τῶν νεώτερων Ἑλλήνων, ὅχι μόνο τῶν ἀρχαίων, τὸν Γερμανὸ λόγιο τοῦ 16ου αἰῶνα Μαρτῖνο Κρούσιο (*Martin Kraus: Martinus Crusius*). Ἀς ἀναλάβω, ὅμως, τὸ νῆμα τῶν συλλογισμῶν μου. Ὁ συντάκτης τῆς «Ἰκετηρίας», κάνοντας εἰδικώτερη μνεῖα τῆς Βιέννης, πρέπει νὰ ἐγνώριζε καὶ κάτι, ποὺ — ὅταν διατύπωνε τὶς ἐκκλήσεις του — δὲν ἦταν διόλου γνωστὸ ἢ τὸ ἐγνώριζαν μόνον ἐλάχιστοι. Πρέπει νὰ ἐγνώριζε, ὅτι ἀκριβῶς στὸ ἔτος 1770 ἡ Πύλη εἶχε κάμει μυστικὰς

διαπραγματεύσεις με τὴ Βιέννη. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἦταν διόλου πιθανὸ νὰ τὸ ἐγνώριζε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ποὺ βρισκόταν στὴ Λειψία. Εἶναι, ἀντίθετα, πολὺ πιθανὸ νὰ ἐγνώριζε κάτι γιὰ τὶς μυστικὲς τουρκοανστριακὲς συνεννοήσεις ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὸν Ντομάσνιεφ καὶ τὸν Ἀλέξη Ὁρλώφ.

ε) Ὁ κόμης Ἀντώνιος Γκίκας, ἐφοδιασμένος καὶ μὲ μιὰ γραπτὴ βεβαίωση τοῦ Ἀλέξη Ὁρλώφ γιὰ τὶς καλὲς ὑπηρεσίες του, ἔφθασε στὴν Πετρούπολη τὸν ἴδιο περίπου καιρὸ, ποὺ ἔφθασε ἐκεῖ, προσκεκλημένος ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη, καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Ἡ παρουσία καὶ τῶν δύο στὸ αὐλικὸ περιβάλλον — πρὶν καταλάβει ὁ Βούλγαρις τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον Σλαβινίου καὶ Χερσῶνος, ποὺ τὸν παρέδωσε ἀργότερα, στὸ 1779, στὸν ἐπίσης Κερκυραῖο Νικηφόρο Θεοτόκη — σημειώνεται μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς «Ἰκετηρίας» σ' ἓνα περιοδικὸ τῆς Πετροπόλεως. Δύσκολο εἶναι νὰ παραδεχθοῦμε ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι στὸ περιβάλλον τῆς Αἰκατερίνης, ὅταν παρόντες ἦταν ἐκεῖ καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ κόμης Ἀντώνιος Γκίκας, θὰ εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν Γκίκα ἢ «Ἰκετηρία», ἂν τοῦτο δὲν ἦταν ἀκριβές. Ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος παρατηρεῖ στὴν ἐπιστολὴ του: «Δὲ μπορεῖ οὔτε νὰ τὸ ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ Πετρούπολη δὲν εἶχε ἐνημερωθεῖ, ἐνῶ ὁ συγγραφέας εἶναι παρὼν καὶ βρίσκεται μάλιστα σὲ τόσο στενὲς σχέσεις μετὰ τὴν ἴδια τὴν Αἰκατερίνη. Τῆς τελευταίας ἡ φιλολογικὴ ὁξυδέρκεια καὶ περιέργεια εἶναι γνωστὴ».

στ) Καὶ ἔρχομαι τώρα στὴ σημαντικώτερη μαρτυρία γιὰ τὴν πατρότητα τῆς «Ἰκετηρίας». Ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος μοῦ ἔστειλε φωτοτυπίες δυὸ ἐγγράφων τοῦ 1777. Τὰ ἔγγραφα αὐτά, πηγὴ σημαντικὴ καὶ γιὰ τὴν συμπλήρωση τῶν πληροφοριῶν μας περὶ Γκίκα, δημοσιεύθηκαν στὴν Πετρούπολη στὸ 1914 (*Sborniki imperatorskovo tuskono istoritsekono obsestva* V. 145 p. 410-411, St. Petersburg 1914). Τὸ πρῶτο ἔγγραφο εἶναι ἓνα Διάταγμα τῆς Αἰκατερίνης. Τὸ δεύτερο εἶναι ἓνα Σημείωμα, ποὺ συνοδεύει τὸ Διάταγμα. Μὲ τὸ Διάταγμα διορίζεται ὁ Ἀντώνιος Γκίκας σύμβουλος Πρεσβείας καὶ τοποθετεῖται στὴ Νεάπολη τῆς Ἰταλίας, στὴν ἐκεῖ ρωσικὴ Πρεσβεΐα. Στὸ συνοδευτικὸ Σημείωμα περιέχονται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς (ἢ μετάφραση εἶναι τοῦ Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου): «Μὲ τὸ γνωστὸ του ζῆλο καὶ τάλαντο περὶ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ἰταλικὴ γλῶσσα ὁ κόμης Ἀντώνιος Δζίκας ἀπέσπασε τὴν ἐμπιστοσύνη νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς γραμματείας ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Kammerjunker κ. Ντομάσνιεφ. Ἐνα μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔργων του, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα καὶ ὀνομάζεται (*Voti dei Greci all' Europa christiana*) *Ἰκεσίες τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην* ἐθεωρεῖτο στὴν Ἰταλία ἔργο ἐκλεκτότατο». Ἀπὸ τὴν περικοπὴ αὐτὴ τοῦ Σημειώματος συνάγεται, ὅτι ὁ Ἀντώνιος

Γκίκας, αφού ἔφθασε στήν Πετρούπολη μετὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ὑπηρεσίας του στὴ ρωσικὴ μοῖρα τοῦ Ἀλέξη Ὁρλώφ, ὑπηρεσίας γραμματικοῦ μὲ ἄμεσο προϊστάμενο τὸν Σέργιο Ντομάσνιεφ, χρησιμοποιήθηκε καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Ντομάσνιεφ, σημαντικὸ λόγιό καὶ συγγραφέα, ποὺ ἀπὸ τὸ 1775 ὡς τὸ 1783 ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν Αἰκατερίνη. Ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος παρατηρεῖ στὴν ἐπιστολὴ του, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, «καθὼς φαίνεται καθαρὰ στὸ τέλος τοῦ Σημειώματος», ζήτησε νὰ διορισθεῖ στὴ Νεάπολη — πρᾶγμα εὐνόητο, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶχε ζήσει καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1770 —, καὶ οἱ φίλοι του, εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Σέργιος Ντομάσνιεφ, εἴτε ἄλλοι αὐλικοὶ καὶ ἀξιωματοῦχοι, ὑπέβαλαν τὸ Σημείωμα στὴν αὐτοκράτειρα. Καὶ ἡ Αἰκατερίνη, ἀφοῦ τὸ ἐδιάβασε, ἔγραψε μὲ τὸ ἴδιο της τὸ χέρι τὴν φράση, ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ Σημείωμα καὶ ἐγκρίνει τὸ διορισμό. Χαρακτηριστικὸ τῶν στενῶν σχέσεων τοῦ Γκίκα μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον εἶναι, ὅτι τὸ Σημείωμα γράφηκε — ὁ τόπος μνημονεύεται πρὶν ἀπὸ τὴ χρονολογία — στὴν ἔδρα τῆς Αἰκατερίνης, στὸ Τσάρσκογιε Σελό. Χρονολογία: 14 Μαΐου 1777. Τὸ Διάταγμα διορισμοῦ τοῦ Γκίκα στὴ Νεάπολη ἐκδόθηκε λίγες ἡμέρες ἀργότερα.

Ὅταν, σ' ἓνα τόσο ἔγκυρο Σημείωμα, ποὺ ὄχι μόνον τὸ ἐδιάβασε, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνέκρινε μὲ τὸ ἴδιο της τὸ χέρι ἡ Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία ἐγνώριζε πολὺ καλὰ καὶ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρι καὶ τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο, ἀποδίδεται ρητὰ ἡ πατρότητα τῆς «Ἰκετηρίας» στὸν Ἀντώνιο Γκίκα, τοῦτο εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ποῦμε, ἂν ὄχι ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας ἔχει λυθεῖ ὀριστικὰ ὑπὲρ τοῦ Γκίκα, τουλάχιστον ὅτι πρέπει νὰ ἐπανεξετασθεῖ.

Ὅσοι, ἀγνοώντας τὶς ρωσικὲς πηγές, ἔχουν ὑποστηρίξει ἕως τώρα τὴν ἐκδοχὴ, ὅτι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις εἶναι ὁ συντάκτης τῆς «Ἰκετηρίας», ἐπικαλοῦνται καὶ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ὁ Βούλγαρις εἶχε χρησιμοποιήσει τὸν ὄρο «ἰκετηρία» καὶ παλαιότερα, γύρω στὸ 1760. Ὁ ζωηρός, φιλελεύθερος καὶ ἐριστικὸς Βούλγαρις — ἀφοῦ εἶχε κάμει τὶς σπουδές του στὴν Κέρκυρα, ἴσως καὶ στὴν Ἰταλία, καὶ ἀφοῦ εἶχε διατελέσει καθηγητὴς στὰ Γιάννενα, στὴν Κοζάνη καὶ στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή — καλεῖται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Σεραφεῖμ Γ' στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ διδάξει στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή. Πρὶν παύσει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐκεῖ παρουσία του ἀνεκτὴ, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν σχετικὰ φιλελεύθερο Σεραφεῖμ Γ', ἔγραψε — θᾶταν, τότε, σαρανταπέντε ἐτῶν — ἓνα φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο: «Ἰκετηρία ὡς ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπους». Ἀλλὰ τὸ ὅτι εἶχε χρησιμοποιήσει τὸν ὄρο «ἰκετηρία» γύρω στὸ 1760 εἶναι — καὶ μάλιστα τώρα, ποὺ ἀποκαλύπτονται οἱ ρωσικὲς πηγές — μιὰ πολὺ φτωχὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι ὁ Βούλγαρις ὑπῆρξε ὁ συντάκτης ἢ

ὁ μεταφραστὴς (ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα) τῆς περιφημῆς «Ἰκετηρίας τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν» τοῦ 1771.

Αὐτὰ εἶχα γράψει τὸν περασμένο Μάρτιο, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὰ ἀνακοινώσω σὲ μιὰ δημόσια συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας. Ἀποφάσισα, ὅμως, νὰ ἀναβάλω τὴν ἀνακοίνωσιν, ὅταν ὁ Λέανδρος Βρανούσης πληροφωρήθηκε — καὶ μὲ ἐπληροφόρησε — ὅτι ὁ ἔξοχος Ἰταλὸς ἱστορικὸς Franco Venturi εἶχε δημοσιεύσει στὸ Λένινγκραντ, στὸ 1975, σ' ἓνα τόμο, ποὺ εἶχε ἀφιερωθεῖ στὴ μνήμη τοῦ P. N. Berkov, μιὰ μελέτη σὲ ρωσικὴ γλῶσσα ὑπὸ τὸν τίτλο «Λογοτεχνικὲς ἀπηχήσεις τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου στὴ Νεάπολη». Παρακάλεσα τὸν Λέανδρο Βρανούση νὰ ἀπευθύνει ἐκ μέρους μου στὸν καθηγητὴ Franco Venturi, ποὺ διαμένει στὸ Τουρίνο, τὴν παρακάλησιν νὰ μᾶς στείλει ἓνα ἀνάτυπο τῆς μελέτης του αὐτῆς. Ὁ Franco Venturi εἶχε τὴν καλωσύνη — καὶ τὸν εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆς θερμότητα — νὰ μᾶς στείλει ὅχι μόνον τὸ ἀνάτυπο ποὺ ζητήσαμε, ἀλλὰ καὶ δακτυλογραφημένα τὰ πρῶτα τέσσερα ἀπὸ τὰ δώδεκα κεφάλαια τοῦ τρίτου τόμου τοῦ μεγάλου καὶ βαρυσήμαντου ἔργου του «Settecento Riformatore». Ὁ τρίτος τόμος, ποὺ τυπώνεται τώρα, φέρει τὸν ὑπότιτλο: «La prima crisi dell' Antico Regime (1768 - 1776)».

Στὸ δεύτερο κεφάλαιον τοῦ τόμου αὐτοῦ πραγματεύεται ὁ Franco Venturi, σὲ ἑκατὸ δακτυλογραφημένες σελίδες, τὴν «ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων» («La Rivolta Greca»). Στέκεται ἰδιαίτερα στὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράσιν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, ποὺ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1770 ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ρώσους καὶ προ-παρασκεύασαν τὴν ἐξέγερσιν. Προχωρεῖ ὕστερα στὰ δραματικὰ γεγονότα τοῦ 1770 στὴν Πελοπόννησο, ὅπου — ὅπως ἔγραψε τότε τὸ περιοδικὸ τοῦ Ὁτράντο «Mercurio storico e politico», στὸ τεῦχος τοῦ Ὀκτωβρίου 1770 — μόνον οἱ Μανιάτες (ἀπόγονοι, ὅπως λέει ὁ Franco Venturi, τῶν Σπαρτιατῶν) κατάφεραν νὰ ὑπερασπισθοῦν ἀποτελεσματικὰ τὴ γῆ τους, ἐνῶ στὸν ὑπόλοιπον Μοριά ἐβασίλευσε μιὰ «estrema desolazione». Ἐξετάζοντας τὴ δράσιν τοῦ ρωσικοῦ στόλου στὸ Αἰγαῖο — τὴν ἀπροσδόκητη, ὅπως θεωρήθηκε τότε, νίκη τῶν Ρώσων στὴ ναυμαχία τοῦ Τσεσμέ καὶ τὴ διάψευσιν τῆς ἐλπίδας, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ εἰσδύσουν στὰ Δαρδανέλλια — στηρίζεται ὁ Franco Venturi σὲ πολλὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ, μεταξὺ ἄλλων νεώτερων βοηθημάτων, καὶ τὴ μελέτη τοῦ Τάσου Γριτσοπούλου «Οἱ Ρῶσοι εἰς τὸ Αἰγαῖον κατὰ τὸ 1770» («Ἀθηνᾶ», τ. 71, 1970). Στὸ δεύτερον αὐτὸ κεφάλαιον, ἀφοῦ ἐξετάζει προηγουμένως τὶς ἐπιπτώσεις, ποὺ εἶχαν τὰ δραματικὰ γεγονότα τοῦ 1770 στὰ νησιά τοῦ Ἰονίου, καθὼς καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς Βενετίας στὴν περίοδον ἐκείνην, καταλήγει ὁ Franco Venturi στὴ σκιαγράφησιν μερικῶν Ἑλλήνων τῆς Ἑπτανήσου, ἰδιαίτερα τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι, παραπέμποντας στὸ βιβλίον τοῦ George Patrick Henderson «The

Revival of Greek Thought, 1620 - 1830» (State University of New York Press, 1970), και στην πραγματεία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ «La Grèce au temps des lumières» (Genève 1969).

Τὰ δυὸ ἐπόμενα κεφάλαια — τὸ τρίτο καὶ τὸ τέταρτο — φέρουν τοὺς τίτλους «I Russi nella Toscana di Pietro Leopoldo» καὶ «Echi Napolitani, Piemontesi e Lombardi. L'immagine della Grecia in Europa» Στὰ δυὸ αὐτὰ κεφάλαια ἐρευνῶνται, μεταξύ ἄλλων θεμάτων, οἱ προσωπικότητες, τὰ συγγράμματα καὶ ἡ δράση τοῦ Giovanni del Turco καὶ τοῦ Ἀντωνίου Γκίκα. Ἡ ἔρευνα τοῦ Franco Venturi ἐπιβεβαιώνει καὶ συμπληρώνει τὶς πληροφορίες, πὺν μοῦ ἔδωσε ἀπὸ τὴ Μόσχα ὁ Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος. Δὲν ὑπάρχει πιά καμμιὰ ἀμβολία, ὅτι τὴν «Ἰκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην» συνέγραψε ὁ Ἀντώνιος Γκίκας. Ἡ «Ἰκετηρία» πρωτοδημοσιεύθηκε στὰ φύλλα 54 καὶ 55 (6 καὶ 9 Ἰουλίου 1771) τῆς ἐφημερίδας τῆς Φλωρεντίας «Notizie del mondo». Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ φύλλα, ἡ Σύνταξη τῆς ἐφημερίδας σημειώνει, ὅτι ἡ «Ἰκετηρία» προσφέρεται στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ μεταφρασμένη στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα. Πρέπει, λοιπόν, νὰ εἶχε γραφεῖ στὰ ἑλληνικά. Σημειώνει μάλιστα ἡ Σύνταξη τῆς ἐφημερίδας καὶ κάτι πολὺ σημαντικό, τὴν ἡμερομηνία καὶ τὸν τόπο συγγραφῆς τῆς «Ἰκετηρίας»: «Dall'Archipelago, 25 maggio». Στὸ Αἰγαῖο βρισκόταν τότε ὁ Γκίκας, ὅχι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Ἀλλὰ βρισκόταν ἐκεῖ, μεταμορφωμένος, ὅπως γράφει ὁ Franco Venturi, «in una sorte di segretario di Aleksej Orlov», καὶ ὁ Giovanni del Turco. Ὁ Venturi, πὺν γνωρίζει φυσικὰ καὶ τὴν ἐκδοχή, ὅτι τὴν «Ἰκετηρία» ἔγραψε ὁ Giovanni del Turco καὶ ὅτι τὴν μετέφρασε στὰ ἑλληνικά ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, παρατηρεῖ, ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ συνεργάσθηκε κάπως στὴ συγγραφὴ τῆς «Ἰκετηρίας» ὁ del Turco μὲ τὸν Ἀντώνιο Γκίκα, ἀλλὰ θεωρεῖ τελείως ἀπίθανο νὰ μεταφράσθηκε ἡ «Ἰκετηρία» στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρι, ἀφοῦ εἶχε γραφεῖ, ὅπως προσθέτει, «con ogni probabilità in questa lingua», δηλαδὴ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Αὐτὸ συνάγεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τῆς ἐφημερίδας «Notizie del mondo», πὺν — ὅπως εἶπαμε — ἐπληροφόρησε τοὺς ἀναγνώστες τῆς ὅτι ἡ «Ἰκετηρία» μεταφράσθηκε στὰ ἰταλικά. Δὲν λείει ἡ ἐφημερίδα, ὅτι ἡ μετάφραση ἔγινε στὴ Φλωρεντία. Δὲν θεωρῶ, λοιπόν, ἀπίθανο νὰ εἶχε μεταφράσει τὴν «Ἰκετηρία» ἀπὸ τὰ ἑλληνικά στὰ ἰταλικά εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Γκίκας, πὺν ἐγνώριζε ἄριστα τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, ἀφοῦ στὴ Νεάπολη ἀνατράφηκε, ὅπου ὁ πατέρας του Στρατῆς Γκίκας εἶχε ἀνώτερο στρατιωτικὸ ἀξίωμα, εἴτε ὁ Giovanni del Turco. Μπορεῖ μάλιστα ὁ del Turco νὰ ἔστειλε τὴν ἰταλικὴ μετάφραση ἢ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο στὴν ἐφημερίδα τῆς γενέτειράς του. Ὁ Giovanni del Turco εἶχε γεννηθεῖ στὴ Φλωρεντία τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1739. Διορίσθηκε, στὸ 1762,

ὑποβιβλιοθηκάριος (*vice bibliotecario*) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας. Ἀλλὰ ἡ ζωὴ του ἦταν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Venturi, «*avventurosa*». Ὑπῆρξε καὶ λόγιος καὶ πολεμιστής, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι — μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Ἀντώνιος Γκίκας — τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Στὸ 1767 ἐδημοσίευσε, σὲ ἰταλικὴ μετάφραση, τὸ πρῶτο ἄσμα τῆς «Ἰλιάδος», συνοδευμένο ἀπὸ μιὰ μεγάλη μελέτη του, ὅπου ὑποστηρίζει μεταξὺ ἄλλων, ὅτι τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται στὴν «Ἰλιάδα», πρέπει νὰ σημειώθηκαν γύρω στὸ ἔτος 1184 π. Χ. («*circa all'anno 1184 avanti l'era volgare*»). Ὅταν, μετὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, ἔφθασαν οἱ Ρῶσοι στὴν Τοσκάνη (στὸ Λιβόρνο καὶ στὴν Πίζα), ὁ Giovanni del Turco συνδέθηκε μὲ τὸν Ἀλέξη Ὁρλώφ, ἔλαβε μέρος στὶς ναυτικὲς ρωσικὲς ἐπιχειρήσεις στὰ ἑλληνικὰ ὕδατα καὶ ἔγινε ἀργότερα, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Franco Venturi, «*il più sensibile e il più intelligente tramite tra il mondo russo e la cultura toscana*». Ὁ Ἀντώνιος Γκίκας καὶ ὁ Giovanni del Turco συνδέθηκαν στὸ διάστημα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὸ Αἰγαῖο.

Στις 6 καὶ 9 Ἰουλίου τοῦ 1771 δημοσιεύθηκε, ὅπως εἴπαμε, ἡ «Ἰκετηρία» σὲ ἐφημερίδα τῆς Φλωρεντίας. Τὸ ἰταλικὸ αὐτὸ κείμενο πρέπει νὰ ἔφθασε, λίγες μέρες ἀργότερα, στὰ χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραντίσεφ, στὴ Λειψία. Στις 8 Αὐγούστου τοῦ 1771 δημοσιεύθηκε ἡ «Ἰκετηρία», σὲ ρωσικὴ μετάφραση, στὴν Πετρούπολη (στὸ τεῦχος 65 τοῦ περιοδικοῦ «*Sanktpeterburskija vedomosti*»). Ὅταν τὸ πληροφορήθηκε ὁ Ραντίσεφ, σταμάτησε τὴ δική του μετάφραση. Μιὰ γαλλικὴ μετάφραση εἶχε δημοσιευθεῖ ἐν τῷ μεταξὺ στὸν «*Courier du Bas-Rhin*» τῆς 20ῆς Ἰουλίου τοῦ 1771. Ἀστραπιαία πρέπει νὰ χαρακτηρισθεῖ, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τὶς συγκοινωνιακὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ διάδοση τῆς «Ἰκετηρίας» στὴν Εὐρώπη. Ὁ «*Courier du Bas-Rhin*», μὲ διευθυντὴ τὸν κατὰ γόμειο ἀπὸ τὸ Πεδεμόντιο Jean Manzoni, ποὺ ἀκολουθοῦσε τὴν πολιτικὴ τοῦ Φρειδερίκου Β', τοῦ Μεγάλου, ἐκδιδόταν στὴν Κλέβη (*Clèves*), ἐπὶ πρωσσικοῦ λοιπὸν ἐδάφους, καὶ ἦταν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Franco Venturi, «*uno dei periodici politici più influenti dell'Europa di allora*». Προλογίζοντας τὸ κείμενο τῆς «Ἰκετηρίας», ἔλεγε ὁ «*Courier du Bas-Rhin*» στοὺς ἀναγνῶστες του: «*Nous avons reçu de l'Archipel, par la voie de l'Italie*» — (χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπόλυτη σύμπτωση τῶν λέξεων αὐτῶν μὲ τὶς λέξεις, ποὺ ἔγραψε ὁ Ραντίσεφ στὸ δικό του σημείωμα) — «*une pièce que les circonstances rendent très curieuse et très importante...*».

Ὁ Franco Venturi παραθέτει, σὲ ἰταλικὴ μετάφραση, ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ ὑπομνήματος, ποὺ φωτοτυπία του στὴ ρωσικὴ γλώσσα μοῦ εἶχε στείλει ὁ Μῆτσοξ Ἀλεξανδρόπουλος. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ — οὐκάζιο τοῦ Ρωσικοῦ Κολλεγίου (δηλαδὴ ὑπουργείου) τῶν ἐξωτερικῶν υποθέσεων — περιέχει μιὰ σκιαγρα-

φία τοῦ βίου τοῦ Γκίκα καὶ τονίζει μεταξύ ἄλλων, ὅτι ἡ «Ίκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην» εἶναι ἔργο του. Ὁ Franco Venturi μᾶς δίνει ἐξ ἄλλου στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ ἀνέκδοτου ἀκόμα τρίτου τόμου τοῦ ἔργου του «Settecento Riformatore» καὶ μιὰν ἄλλη πληροφορία, ποὺ τὴν εἶχε περιλάβει ἤδη στὴ δημοσιευμένη στὸ 1975, στὸ Λένινγκραντ, μελέτη του «Λογοτεχνικὲς ἀπηχήσεις τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου στὴ Νεάπολη». Ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποιητικὴ συμβολή του στὴ συλλογὴ «Componimenti poetici di vari autori in lode di Caterina II augustissima imperatrice di tutte le Russie», ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ στὸ 1771, συνέβαλε μὲ στίχους του καὶ στὴν συλλογὴ «Componimenti poetici di vari autori in lode di S. E. il Signor conte Alessio Orlof, plenipotenziario e comandante supremo delle armi russe in Levante». Ἡ δευτέρη αὐτὴ συλλογὴ ἐκδόθηκε στὸ 1773, ἐπίσης στὴ Νεάπολη. Τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς, ποὺ ἔγραψαν ὁ Ἀντώνιος Γκίκας, ὁ Κεφαλονίτης Γεώργιος Χωραφᾶς, ὁ μαρκήσιος Cinciglio καὶ ἄλλοι, δὲν ἐγκωμιάζουν μόνο τὸν Ἀλέξη Ὁρλώφ, ποὺ μετὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1770 εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀνώτατη ἡγεσία ὅλων τῶν ρωσικῶν δυνάμεων στὴ Μεσόγειο, ἀλλὰ ὑμνοῦν καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὸ μέγα καὶ ἔνδοξο παρελθόν της. Μὲ τὴν ρητορικὴ μεγαλοστομία τῶν στίχων αὐτῶν γράφηκε ὁ ἐπίλογος τῆς μεγάλης τραγωδίας, ποὺ προκάλεσε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀλλὰ καὶ στὴ Σμύρνη καὶ ἄλλοι, ἡ ἐπέμβαση τῶν Ρώσων στὸ 1770. Ὁ Franco Venturi παρατηρεῖ: «La visione del passato ellenico, la retorica classica finivano così per diventare una sorte di maschera o di velo gettati sulla dura realtà dell'intervento russo nel Mediterraneo».

Ἀλλὰ ὁ Franco Venturi προχωρεῖ πέρα καὶ ἀπὸ τὰ «echi napolitani» τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ εὐρύτητα τῶν γνώσεων, ποὺ τὸν διακρίνει, τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀνακαλύψει καὶ ὅσες ἄλλες φωνὲς ὑψώθηκαν καὶ ἀκούστηκαν σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπην, ὡς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, μὲ ἀφορμὴ τὴν τραγωδίαν τῶν Ἑλλήνων στὸ 1770. «L'ultimo saluto del secolo venne da Hölderlin», λέει ὁ Venturi. Καὶ στέκεται ἰδιαίτερα στὴ θαυμάσια φωνὴ ἐκείνου, ποὺ ἔκλεισε τὸν 18ο αἰώνα μὲ τὸ ἔργο του «Ὑπερίων ἢ ὁ Ἐρημίτης στὴν Ἑλλάδα» («Hyperion oder der Eremit in Griechenland»). Τὸν Ὑπερίωνα — ὄχι τὸν μυθικὸ Τιτάνα, ἀλλὰ τὸν Νεοέλληνα — ἔταξε ὁ Γερμανὸς ποιητὴς νὰ λάβει μέρος, στὸ 1770, στὴν ἄτυχη ἐπιχείρηση γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Μυστρά. Ὁ Franco Venturi ἀντιλεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Hölderlin καὶ παραθέτει μερικὲς φράσεις ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν πίστη τοῦ μεγάλου ποιητῆ στὴν Ἑλλάδα, στὴν ἀναγέννηση τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Θὰ κλείσω τὴν ἀνακοίνωσή μου μὲ λόγους ΠΑΑ 1979

τοῦ Hölderlin, ποὺ δὲν χρειάσθηκε νὰ παραθέσει ὁ Venturi καὶ ποὺ ἔχουν μιὰν ἀκόμα εὐρύτερη — πανανθρώπινη — σημασία.

Ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, μετὰ τὴν τραγικὴ ἔκβαση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ὑπερίων γράφει στὴν ἀγαπημένη του Διοτίμα: «Πίστεψέ με, μᾶς μένει ἀκόμα παντοῦ μιὰ χαρά. Ὁ γνήσιος πόνος ἐνθουσιάζει. Ὅποιος πατάει ἐπάνω στὴ δυστυχία του στέκεται ψηλότερα. Κι' αὐτὸ εἶναι θαυμάσιο: ὅτι μόνο στὸν πόνο τῆς ψυχῆς αἰσθανόμαστε Ἐλευθερία. Ἐλευθερία! Ὅποιος καταλαβαίνει τὴ λέξη, ξέρει ὅτι ἡ λέξη αὐτὴ εἶναι βαθειά, Διοτίμα...».

ZUSAMMENFASSUNG

Der «Aufruf der Griechen an das christliche Europa» (1771) wurde bisher dem Gelehrten Evgenios Voulgaris zugeschrieben, der um 1770 — vor seiner Reise nach Russland, wo er zum Erzbischof von Slavonien und Cherson ernannt wurde — in Leipzig verweilte. Den Anlass zu einer neuen Untersuchung des Problems gab mir Helmut Grasshoff. In seinem Beitrag zur «Geschichte der klassischen russischen Literatur» (Berlin und Weimar 1973) berichtet er, dass der junge A. N. Kadischtschev, der um 1770 in Leipzig studierte, dieses «bedeutende politische Dokument» als ein Werk des «griechisch-albanischen Patrioten Anton Gika» betrachtete. Mit der Hilfe des griechischen Schriftstellers und Gelehrten Mitsos Alexandropoulos, der in Moskau lebt, und den ich gebeten habe, alle verfügbaren russischen Quellen zu konsultieren, hat sich endgültig herausgestellt, dass Antonios Gikas, ein Grieche der von Italien dem Admiral Alexej Orlov in seiner Ägäischen Expedition gefolgt war, und später als russischer Diplomat wirkte, der Verfasser des «Aufrufs» ist. Auf Grund dieser und anderer Quellen kam auch Professor Franco Venturi (Turin) zu demselben Ergebnis. Vor dem Erscheinen des dritten Bandes («La prima crisi dell'Antico Regime, 1768 - 1776») seines grossangelegten Werkes «Settecento riformatore», hat mir Franco Venturi eine Kopie des Manuskripts zur Verfügung gestellt, und so konnte ich die nunmehr sichere These über die Identität des Verfassers des berühmten «Aufrufs» vor der Athener Akademie ausführlich vortragen.

P. K.